

СПОСОБИ ПЕРЕВІРКИ ДОКУМЕНТІВ ЯК ОКРЕМОГО ВИДУ ДОКАЗІВ

METHODS OF CHECKING DOCUMENTS AS A SPECIAL TYPE OF EVIDENCE

Тальянчук Л.С., к.ю.н.,
завідувач сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку
Вінницький науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

У статті наголошено, що доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Процесуальний закон визначає перевірку доказів як один із компонентів доказування, в ряду із збиранням та оцінкою. В статті розглянуті питання саме способів перевірки документів, як окремого виду доказів. Доказ це органічна єдність фактичних даних та їх джерела, а однією із складових предмета перевірки – перевірка надійності джерела доказу. Під документом у кримінальному судочинстві розуміється матеріально фіксовані об'єкти, які спеціально призначені для збереження відомостей про факти, у зв'язку з цим є принципова можливість заміни їх такими ж документами, а також це матеріальний носій, що безпосередньо зафіксований в письмовій формі, відображає відомості про події й факти, що мають значення, складений у межах компетенції особою, підприємством, установою, організацією, отриманий у встановленому порядку органами розслідування або судом і залучений до матеріалів кримінального провадження.

Під перевіркою документів запропоновано розуміти врегульовану нормами кримінального процесуального права діяльність органу дізнання, слідчого, детектива, прокурора і суду, яка здійснюється шляхом їх аналізу, співставлення з іншими наявними у кримінальному провадженні доказами, встановлення джерел їх надходження, а також отримання нових доказів, які підтверджують чи спростовують інформацію, що в них міститься.

Дослідження документів включає як процес отримання інформації, так і перевірку отриманих відомостей. На відміну від дослідження, перевірка документів – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. Крім того, в ході перевірки можна прямо чи побічно підтвердити правильність доказової інформації, встановити справжність джерел цієї інформації, законність способів її отримання тощо. Отже, дослідження документів є первинним і обов'язковим елементом після їх виявлення та відповідної фіксації, необхідною та істотною передумовою їх подальшої перевірки та оцінки. З'ясовано, що можна виділити такі способи перевірки документів: з'ясування змісту; отримання інформації про походження звукових та відеозаписів, а також про прилади, які використовувалися для їх створення; запит на отримання документа в повному обсязі; проведення експертизи; допит учасників кримінального провадження відносно документів, оголошених у судовому засіданні; аналіз протоколу на предмет дотримання порядку проведення процесуальної дії.

Ключові слова: доказ, кримінальне процесуальне доказування, перевірка доказів, документ, джерело доказів, кримінальне судочинство, кримінальне провадження.

The article emphasizes that evidence consists in collecting, checking and evaluating evidence in order to establish circumstances relevant to criminal proceedings. Procedural law defines the examination of evidence as one of the components of evidence, along with collection and evaluation. The article deals with the question of methods of checking documents as a separate type of evidence. Evidence is an organic unity of factual data and their source, and one of the components of the subject of verification is the verification of the reliability of the source of evidence. A document in criminal proceedings means materially fixed objects that are specially designed to preserve information about facts, in this regard there is a fundamental possibility of replacing them with the same documents, and it is also a material medium that is directly recorded in writing, reflects information about significant events and facts, compiled within the scope of competence by a person, enterprise, institution, organization, received in the prescribed manner by investigative bodies or a court and included in the materials of criminal proceedings.

Document verification is proposed to be understood as the activity of the inquiry body, investigator, detective, prosecutor and court regulated by the norms of criminal procedural law, which is carried out by analyzing them, comparing them with other evidence available in criminal proceedings, establishing the sources of their receipt, as well as obtaining new evidence that confirms or deny the information contained in them.

The study of documents includes both the process of obtaining information and the verification of the received information. Unlike research, document verification is an activity aimed at confirming (refuting) the information contained in them. In addition, during the inspection, it is possible to directly or indirectly confirm the correctness of evidentiary information, establish the authenticity of the sources of this information, the legality of the methods of obtaining it, etc. Therefore, the study of documents is a primary and mandatory element after their discovery and appropriate fixation, a necessary and essential prerequisite for their further verification and assessment. It was found that the following methods of checking documents can be distinguished: finding out the content; obtaining information about the origin of audio and video recordings, as well as about the devices used to create them; request to receive the document in its entirety; examination; interrogation of participants in criminal proceedings regarding documents announced at the court session; analysis of the protocol for compliance with the order of procedural action.

Key words: evidence, criminal procedural evidence, verification of evidence, document, source of evidence, criminal proceedings, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Виконання завдань кримінального процесуального законодавства в частині охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, швидкого і повного розслідування кримінальних правопорушень, встановлення винних та забезпечення правильного застосування закону є необхідними для того, щоб кожен, хто вчинив правопорушення, поніс відповідальність, а жоден невинний не був покараний [1]. Це неможливо без кримінального процесуального доказування, яке є обов'язковою умовою для досягнення істини у кримінальному провадженні.

У той же час, правова реформа, спрямована на узгодження кримінального процесуального законодавства з міжнародними правовими стандартами, передбачає перегляд ряду норм вітчизняного кримінального процесуального закону, зокрема й у сфері доказового права.

У таких умовах, діяльність органів досудового розслідування в частині розслідування кримінальних проваджень напряму пов'язана зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів та їх процесуальних джерел, значну частину серед яких займають – документи.

Документи визнаються кримінальним процесуальним законом повноцінними джерелами доказів, надляючи їх власним, відмінним від інших галузей знань змістом – перевіркою, оцінкою і використанням у процесі доказування.

І хоча проблемам використання документів, як процесуальних джерел доказів у кримінальному процесі приділялась належна увага, низка теоретичних і правових положень, що стосуються способів перевірки документів як джерел доказів у кримінальному судочинстві, є також дискусійною.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемам визначення способів перевірки документів як окремого з видів доказів у кримінальному судочинстві приділялась належна увага таких науковців, як: П. Є. Антонюк, О. В. Баулін, В. В. Вапнярчук, В. Г. Гончаренко, М. В. Гуцалюк, І. М. Єфіменко, А. П. Запотоцький, К. М. Ковальов, Є. Г. Коваленко, Є. І. Лисаченко, В. Т. Нор, А. В. Ратнова, О. С. Старенький, Б. В. Шабаровський, М. Є. Шумило та інші.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному процесуальному кодексі України [1] наведено список обставин, які стосуються предмета доказування в кримінальному провадженні. Це сукупність фактів і обставин об'єктивної реальності, що мають матеріально-правове, цивільно-правове та кримінально-процесуальне значення, і є необхідними та достатніми для вирішення справи по суті [1].

Кожне зібране джерело доказів (в нашому випадку – «документи»), а також всі зібрані у кримінальному провадженні докази підлягають повній та об'єктивній перевірці. Відомості, які містяться в документах можуть бути покладені в основу висновків кримінального провадження лише після їх перевірки та всебічного дослідження. При цьому дослідження документів як самостійних джерел доказів нерозривно пов'язане з їх збиранням і розпочинається вже під час «відшукання» джерела доказової інформації. Як вірно зазначає О. В. Баулін, стосується обставин, які свідчать про наявність або відсутність складу злочину в досліджуваній дії, що впливають на встановлення міри покарання, можливість звільнення від кримінальної відповідальності або слугують підставами для закриття кримінального провадження [2, с. 76–77].

Відповідно до ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України «...доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [1].

Дослідження документів, зауважує А. П. Запотоцький, включає як процес отримання інформації (сприйняття фактичних даних які в них зафіксовані), так і перевірку отриманих відомостей. На відміну від дослідження, перевірка документів – це процес, який має на меті підтвердити або спростувати інформацію, що міститься в документах. Під час перевірки також можна безпосередньо або опосередковано підтвердити достовірність доказової інформації, визначити автентичність джерел цієї інформації, а також законність методів її отримання тощо [4, с. 155]. Отже, дослідження документів є первинним і обов'язковим елементом після їх виявлення та відповідної фіксації, необхідною та істотною передумовою їх подальшої перевірки та оцінки. Те, що перевірка доказів та їх джерел супроводжує весь процес доказування, перетинається з іншими елементами цього процесу, веде до виникнення й інших проблем. Зокрема, в науці кримінального процесу спірним залишається питання щодо співвідношення між перевіркою джерел доказів та їх оцінкою.

Зокрема, говорячи про оцінку доказів, необхідно розглянути, що відповідно до ч. 1 ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [1].

У теорії кримінального процесу та на практиці усталилося чітке розуміння оцінки доказів як розумової та логіч-

ної діяльності, яка веде до визначення правових характеристик доказів, таких як допустимість, належність, достовірність і достатність кожного окремого доказу, а також їх сукупності для формування висновків і рішень у кримінальному провадженні [3, с. 143–144].

Збирання документів є лише початковою фазою доказування, сутність якої полягає у нагромадженні доказового матеріалу, необхідного для встановлення істини. В подальшому, щоб оперувати отриманими документами, використовувати їх в доказуванні, вони мають бути вивчені і ретельно досліджені. Зрозуміло, не слід уявляти собі процес доказування як таку діяльність, при якій спочатку всі докази збираються, і лише потім досліджуються. Документи підлягають дослідженню, оцінюються й використовуються в процесі доказування в міру їх збирання, цей процес безперервний і він триває протягом усього доказування. Разом з тим поки процес збирання документів буде незакінченим (наприклад, витребування документа згідно ч. 2 ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України), не можна завершити їх перевірку.

Найпоширенішим засобом посвідчення будь-яких фактів, явищ або дій є документи. З цією метою вони використовуються в науці і техніці, праві і управлінні, виробництві і ремеслі, тобто практично в усіх галузях знань. Відповідно, в термін «документ» вкладається різний зміст, який, зрештою, залежить від специфіки і завдань конкретної сфери застосування. Кримінальний процес також наділяє документи власним, відмінним від інших галузей знань, змістом. Але для того, щоб дослідити способи перевірки документів, як окремого виду доказів, перш за все необхідно дати загальну характеристику документів в науці та праві, розкрити їх поняття, зміст та характерні ознаки [4, с. 107–108].

Визначення поняття перевірки доказів завжди було складним, оскільки в Кримінальному процесуальному кодексі України не дається визначення даного елемента доказування, не розкривається його механізм. Хоча, відповідно до ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України, документом вважається матеріальний об'єкт, спеціально створений для збереження інформації. Він містить зафіксовані письмовими знаками, звуком або зображенням дані, а також відомості, які можуть слугувати доказом фактів чи обставин, що встановлюються в процесі кримінального провадження. До документів, які можуть містити відомості, належать: матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші інформаційні носії (включаючи електронні); матеріали, отримані в результаті проведення заходів під час кримінального провадження, що передбачені чинними міжнародними договорами, які були ратифіковані Верховною Радою України; протоколи процесуальних дій та їх додатки, складені відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України, а також носії інформації, на яких зафіксовано процесуальні дії за допомогою технічних засобів; висновки ревізій та акти перевірок [1].

До характеристик джерела доказу у вигляді документа належать: документ має містити інформацію, носій якої відомий і може бути перевірений; отримані дані повинні бути підтверджені та викладені особами в межах їхньої посадової компетенції або фактичних знань; необхідно дотримуватись встановленого законом порядку залучення документів до матеріалів кримінального провадження; інформація, зафіксована в документі, повинна мати значення для кримінального провадження.

Перевірка документів як самостійних джерел доказів полягає у визначенні їх доброякісності для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. Визначення доброякісності документів означає встановлення їх властивостей, здатності нести правдиву інформацію.

Як наголошує А. В. Ратнова, у документі має бути зазначене конкретне джерело інформації про обставини та факти, які підлягають доказуванню, щоб у разі потреби

їх можна було перевірити в процесуальному порядку. Посадові та службові особи, які надають дані в документах, повинні відповідати встановленим вимогам та мати відповідну компетенцію. Компетенція особи, що підписує документ, залежить від компетенції органу, який вона представляє, і включає такі елементи: сфери та галузі застосування повноважень цього органу, а також повноваження особи в ньому. Особа, яка складає офіційний документ, є посадовою чи службовою особою, що діє в межах наданих їй повноважень [5, с. 196–197].

Перевірка документів як окремого джерела доказів не може проводитися без урахування процесуальної форми їх отримання. Інформація про факти, що міститься в документах, може мати доказове значення лише за умови, що ці документи були отримані відповідно до вимог кримінального процесуального закону і уповноваженими особами. Якість доказів, що містяться в документах, залежить як від характеристик самого документа, так і від точності інформації, що в ньому зафіксована. Порушення правил збору документів або їх отримання неповноважними особами суттєво впливають на їх придатність для встановлення обставин, важливих для кримінального провадження [6, с. 28].

Що стосується стадії досудового розслідування, то перевірка документів в ній має наступні особливості: (1) провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в результаті яких до кримінального провадження долучаються документи проводиться за відсутності в суб'єктів доказування цілісного уявлення про вчинене кримінальне правопорушення, тобто в умовах значної пізнавальної невизначеності; (2) перевірка документів на вказаній стадії відбувається в умовах обмеження дії деяких важливих принципів кримінального процесу (безпосередності, змагальності, рівності сторін, гласності тощо); (3) перевірка проводиться уповноваженими суб'єктами, а саме дізнавачем, слідчим, детективом, прокурором, які не є самостійними і незалежними в тій мірі, яка властива суду, оскільки на зміст і результати їх діяльності по перевірці документів як самостійних джерел доказів можуть впливати інші суб'єкти (керівник органу досудового розслідування, вищестоящий прокурор та інші); (4) перевірка документів на вказаній стадії здійснюється органами, основним змістом діяльності яких є реалізація функції кримінального обвинувачення/переслідування; (5) зміст і результати діяльності по перевірці документів як самостійних джерел доказів не є остаточними і обов'язковим для суду.

Документи можуть бути підготовлені як незалежно від кримінального провадження, так і у зв'язку з ним. До другої категорії відносять протоколи відкритих та прихованих слідчих (розшукових) дій, а також їх додатки. Більшість процесуалістів вважає, що перевірка доказів проводиться такими трьома способами: 1) зіставлення їх з іншими доказами; 2) встановлення джерел їх отримання; 3) отримання інших доказів, які їх підтверджують або спростовують [7, с. 131–132]. Зокрема, до способів перевірки, які застосовують як до документів, створених без зв'язку із кримінальним провадженням, так і до протоколів слідчих (розшукових) дій можна віднести: по-перше, з'ясування змісту документа. Цей спосіб перевірки означає, що матеріали кримінального провадження, які містять або підтверджують інформацію, що має значення для встановлення фактів і обставин, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або на клопотання учасників провадження. Ці матеріали також мають бути надані для ознайомлення учасникам судового процесу, а за потреби – й іншим особам, залученим до кримінального провадження, таким як експерти, свідки чи спеціалісти. Таким чином, документ має бути оголошений у суді та наданий для ознайомлення учасникам судового процесу, а за необхідності – й іншим учасникам кримінального провадження [8, с. 182–183].

По-друге, кожен документ аналізується окремо з точки зору його повноти та несуперечливості, а також для з'ясування інформації про походження звуко- та відеозаписів, а також про пристрої, які використовувалися для їх створення.

Третій спосіб перевірки документів, як зазначають вчені-процесуалісти (Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шумило М. С.) полягає у витребуванні документа в повному обсязі, якщо надано його витяг (копіювання, узагальнення). Сторони кримінального провадження, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої ведеться провадження, мають право подавати витяги, копії та узагальнення документів, які не зручно повністю досліджувати в суді. Водночас ці особи зобов'язані надати документи в повному обсязі на вимогу суду [9, с. 218–219].

Наступний спосіб, це проведення експертизи документа. У Кримінальному процесуальному кодексі України з цього приводу наголошено на тому, що якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду для ознайомлення документ викликає сумнів в частині достовірності, учасники судового провадження мають право просити виключити його з числа доказів. Результатом такого вилучення є вирішення справи на підставі інших доказів або призначення додаткової експертизи такого документа [1].

Тут варто наголосити, що кожен документ аналізується окремо з точки зору його повноти, несуперечливості, логічної послідовності та інших характеристик. При цьому важливо застосовувати методи аналізу та синтезу. Використання цих методів на початковому етапі перевірки документів дозволяє виявити подальші напрямки та форми перевірки закріплених у них доказів, а також ті аспекти і зв'язки, які можна і потрібно порівняти з іншими чітко визначеними доказами або їх джерелами. Об'єктивні передумови для цього закладені в самій події злочину, яка відображається в навколишньому світі через різні аспекти, властивості та відносини. Докази, будучи відображенням як обставин, що підлягають доказуванню, так і побічних фактів, містять інформацію про них. Оскільки інформація про злочин відображається в кількох джерелах, докази, отримані з цих джерел, завжди містять релевантні відомості, які можуть або збігатися, або суперечити один одному. Це створює необхідність подальшої перевірки шляхом зіставлення та збору нових доказів.

Отже, перевірка кожного окремого документа не завжди забезпечує впевненість у його якості. Тому особа, що займається доказуванням, може скористатися іншим методом перевірки – порівнянням кожного документа з іншими доказами, які є в справі. Це дає змогу виявити збіги, розбіжності, суперечності в фактичних даних, а також з'ясувати причини цих суперечностей.

Перевірка документа під час судового розгляду відбувається, зокрема, шляхом отримання щодо нього показань свідка чи експерта, а також пояснень спеціаліста, та подальшого їх зіставлення зі змістом документа [10, с. 59–60].

Порівняння окремого документа з іншими наявними доказами можливе лише за умови наявності певної сукупності доказів у кримінальному провадженні. Аналіз кожного окремого доказу та відсівання тих, що вважаються ненадійними разом із їх процесуальними джерелами, є необхідною умовою формування сукупності доказів. Таке формування здійснюється поступово, внаслідок ретельної роботи органу досудового розслідування, прокурора або суду, які займаються збором і перевіркою доказів та їх процесуальних джерел, включаючи документи. Кількість доказів, необхідних у кримінальному провадженні, не можна визначити заздалегідь, оскільки це залежить від конкретної слідчої ситуації [11, с. 140]. У цьому контексті, важливо зазначити, що оцінка одного конкретного документа не може слугувати підставою для прийняття будь-якого висновку у кримінальному провадженні, оскільки в ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України,

де викладені основні правила оцінки доказів, йдеться про сукупність таких доказів.

Саме тому такий спосіб перевірки документів як зіставлення їх між собою використовується для розширення системи доказів і виявлення відповідності один одному її елементів. При зіставленні доказів з'ясується, якою мірою вони узгоджуються між собою. При цьому перевірка доказів повинна проводитись до тих пір, поки не буде досягнуто такого положення, щоб в системі доказів не було внутрішньої суперечності між ними. Спотворення інформації в одному джерелі можливе, але в системі джерел така вірогідність скорочується до мінімуму [12].

Висновок. Отже, можна зробити висновок, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані відповідно до порядку, визначеного Кримінальним процесуальним кодексом України. На основі цих даних слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд визначають наявність або відсутність фактів і обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Найпоширенішим засобом посвідчення будь-яких фактів, явищ або дій є документи. Однак, документи не мають ніяких переваг перед іншими процесуальними джерелами доказів. Точно так один вид документа не має ніякої переваги над іншим видом документів. Відомості, що містяться в документах оцінюються в сукупності з іншими доказами у кримінальному провадженні і можуть бути покладені в основу обвинувачення теж лише в сукупності з доказами, що містяться в інших процесуальних джерелах. Проте у зв'язку з особливим порядком виникнення документів (особливо тих, які видаються офіційними особами) це джерело доказів володіє більшою сукупністю ознак, які характеризують їх достовірність. Саме тому такі документи відіграють суттєву роль і в процесі перевірки інших доказових матеріалів, наприклад, показань свідків, підозрюваного та інших.

Оскільки перевірка доказів та їх процесуальних джерел є одним із елементів доказування, а також створює

необхідні передумови для їх оцінки природно виникає необхідність законодавчого закріплення поняття і основних способів такої перевірки. При цьому під перевіркою документів необхідно розуміти врегульовану нормами кримінального процесуального права діяльність органу дізнання, слідчого, детектива, прокурора і суду, яка здійснюється шляхом їх аналізу, співставлення з іншими наявними у кримінальному провадженні доказами, встановлення джерел їх надходження, а також отримання нових доказів, які підтверджують чи спростовують інформацію, що в них міститься.

Дослідження документів включає як процес отримання інформації (сприйняття фактичних даних які в них зафіксовані), так і перевірку отриманих відомостей. На відміну від дослідження, перевірка документів – це діяльність, спрямована на підтвердження (заперечення) інформації, що міститься в них. Крім того, в ході перевірки можна прямо чи побічно підтвердити правильність доказової інформації, встановити справжність джерел цієї інформації, законність способів її отримання тощо. Отже, дослідження документів є первинним і обов'язковим елементом після їх виявлення та відповідної фіксації, необхідною та істотною передумовою їх подальшої перевірки та оцінки. Те, що перевірка доказів та їх джерел супроводжує весь процес доказування, перетинається з іншими елементами цього процесу, веде до виникнення й інших проблем. Зокрема, в науці кримінального процесу спірним залишається питання щодо співвідношення між перевіркою джерел доказів та їх оцінкою.

Можна виділити такі способи перевірки документів: з'ясування змісту; отримання інформації про походження звукових та відеозаписів, а також про прилади, які використовувалися для їх створення; запит на отримання документа в повному обсязі; проведення експертизи; допит учасників кримінального провадження відносно документів, оголошених у судовому засіданні; аналіз протоколу на предмет дотримання порядку проведення процесуальної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 75–81.
3. Лисаченко Є. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування: дис... докт. філос. : 081 – Право. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 210 с.
4. Запотоцький А. П. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 225 с.
5. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис... канд. юрид. наук: 081 – Право. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 248 с.
6. Ковальов К. М. Визначення давності виготовлення документа: історичний аспект і сучасні тенденції. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 1 (35). С. 19–37.
7. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ, 2017. 198 с.
8. Шаборовський Б. В. Документи як процесуальні джерела доказів у кримінальному судочинстві : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 237 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шумило М. С. та ін. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
10. Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні : проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58–68.
11. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
12. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.